

ДИПЛОМАТИЯ: КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘРТІП НЕГІЗДЕРІ

Келіссөз жүргізудің тәсілдері

Британияның Данцигтан және бүкіл Польшадан бас тарту туралы құжаттамалық дәлелдермен негізделеді. 5-бөлімнің талдауына сүйеніп, Германияның Британдардың өзінің протезінің қолдауында дұрыс қорытындыларға келгенін анықтай аламыз. Гипотеза 5.4. көрсеткендей поляктардың мызғымастығын, негізінен британдықтардың оларды қолдауынан тапқан. Адольф Гитлердің өзі де Данциг мәселесі бойынша британдықтардың көмегінің әсерінен орындалғаны айдан анық деген. Гипотеза 7.1. бойынша қауіптердің қоғамдық сипаты немістердің бағытына әсер еткен. Британ міндеттемелерінің жариялы түрде мәлімдемелері 1938–1939 ж. аралығындағы құжаттамалық мөрде сақталған. Германияның сыртқы істер министрі Ұлыбританияның 6 айлық пропагандалық компаниялардың нәтижесінде, енді қоғамдық қысым үкіметке шегінуге жол бермейді деп аңғарған.

Британияның елшісі мынадай пайымдарға келген: Польша Германияның іс-әрекетінің қарсылық білдіріп күшпен жауап берсе, онда Британия өз кезегінде Польша алдында борыштық міндеттемелерін орындау үшін күресуі мүмкін. Ал енді Сигналдық теңгерімдерді және индекстерді өлшеуді қарастырайық. 1938–1939 ж. аралығында немістердің Британияның ниеттерін талдауында біршама есептерге жүгінген болатын. Олар Британияның көздеуіндегі шиеленіс кезіндегі прагматикалық қызығушылықтарын зерттеп, одан келетін әскери шығындардың салдарын анықтаған.

Дипломатиялық факторлар немістердің есептерінде біршама болып, Британияның ниеттерін бағалауда көптеген ақпараттарды ала алды. Мысалы Мюнхендегі Британияның берген концессиясы, немістердің болашақ іс-әрекеттеріне Англиядан тағы концессия алу мүмкіншілігін туғызды. Өйткені бір рет концессия берген жағдайда, ол екінші рет қайталануы мүмкін, себебі Англия қантөгіс шайқасты қаламағанын көрсетеді. Осылайша дипломатиялық сигнализация немістердің іс-қимылдарды болжауында маңызды рөл атқарды. Сайып келгенде, аталғандарды ескере отырып, келесі қорытындыларға келеміз:

Чех және поляктарға қауіп төнгендегі қолдаулар, немістердің болжауларына әсер етіп, олардың келешек есептерін анықтады. Жекелей түрде берілген қауіп төндіру жөнінде хабарламалары, немістердің, Британия тарапынан, концессия алу туралы керек екенін анықтайды, егер оны ала алмаған жағдайында. Күресті жалғастыруды қалайды деген пайымдарға келеді. Қауіп төндірудегі жариялымдық хабарламалардың маңыздылығы әлдеқайда маңыздырақ болып саналды, жеке хабарламалармен салыстырғанда, өйткені бірінші жағдайда халықтың қатысуының ықтималдылығы артқан соң осы қауіптердің жүзеге асырылуы мүмкін болған. Сол себептен мұндай қауіп төндіретін сигналдары сенімді деп саналады. Осылайша немістердің сыртқы ведомствасы көптеген факторларды есепке алып, британдықтардың келешек қадамдарын бақылап, олардан қорытынды шығарып отырды. Press атты газеттің бір мақаласында, «Calculating Credibility: How Leaders Assess Military Threats» неміс басшылығы қарсыластарының әскери мүмкіндіктерін есепке алып мақсаттарын жүзеге асырып отырады. Алайда олар тек әскери мүмкіндіктерді ғана емес, сонымен қатар, осыдан сайып келетін мүдделерден келіп туындайды деген пікірге келеді. Сонымен, тарихи оқиғалардың келіссөздер барысын қолданғандығын көрсетеді, ол екі жақтың мәселелерін шешуге немесе ымыраға келуге көмектеседі. Сол себептен ең алдымен келіссөздердегі тәсілдерді меңгерген жөн. Олай болса бастайық:

1. Келіссөздер – дипломатиялық жұмыстың аса маңызды формаларының бірі ретінде. Келіссөздер типологиясы және оның негізгі өлшемдері келіссөздер дипломатияның ең маңызды құралдарының бірі. Дипломатиялық келіссөздердің мақсаты – халықаралық қатынаста пайда болатын мәселелер бойынша келісімге жету. Келіссөздердің нәтижелері ресми актілердің әртүрлерінде жүзеге асырылады, олардың мәртебелері, міндетті күші де әртүрлі. Келіссөздердің мәні біреу – тараптардың келісуі. Халықаралық қатынастардың және шешуге жататын мәселелердің күрделенуі келіссөздердің де күрделенуін анықтайды. Шешілетін мәселелер неғұрлым күрделілеу, келісім неғұрлым маңызды болса, соғұрлым көбірек күш талап етіледі. Стратегиялық шабуылдайтын қаруларды қысқарту туралы Шарт (1991 ж.) соның нәтижесі болып саналған, кеңестік-американдық келіссөздерді соның мысалы ретінде келтіруге болады. Шарт мемлекеттің көптеген қайраткерлерінің, дипломаттардың, әскерилердің, ғалымдардың көп жылғы күш салуларының нәтижесі. Нақты мәселелердің шешімінен басқа олар бір-бірі туралы ескірген пікірлерді жеңіп, сенімге жетті. Сонымен, бүгінгі таңдағы келіссөздер –

маңызды күш салу мен уақытты, тәжірибе мен білімді, көптеген мамандарды талап ететін көпжоспарлы үдеріс. Мұнда қатысушылардың жеке қасиеттерінің, адам факторының маңызы ерекше болып саналады. Отандық ғылым келіссөздерді, ең алдымен, дауларды бейбіт түрде реттеу құралы ретінде қарастырады, бұл тұрғыда халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде олардың рөлін жоғары бағалайды. Көптеген шетел авторларының да тәсілдемелері ұқсас. Сонымен қатар келіссөздер мемлекетаралық қатынастарда пайда болатын дауларды болдырмау және көптеген мәселелерді шешу құралы болып табылады. Қазіргі заманғы келіссөздердің маңызды сипаты – баяғыдан оларға тән сауда әдісінен біртіндеп кету, сөйтіп тиімді келісімдерге жету. Келіссөздердің маңызды сипаты: оған қатысушылар тек қана тікелей мүдделі мемлекеттер болып саналатындығы. Дипломатиялық тәжірибеде келіссөздер түсінігі тар және кең мағынада пайдаланылады. Тар мағынадағы келіссөздер екі немесе бірнеше мемлекеттердің өкілдері арасындағы тікелей қарым-қатынастарды білдіреді. Кең мағынадағы келіссөздер қатысушылар санына байланыссыз мемлекеттердің өкілдерімен талқылаудың кез келген түрі. Келіссөздерге үшінші тарап қатысатын қарым-қатынастар, ең алдымен, делдалдың қатысуымен жүргізілетін келіссөздер жатады. Демек, дипломатиялық келіссөздер әртүрлерде өткізіледі. Олар екіжақты және көпжақты болуы, уақытша халықаралық орган (мәжіліс, конференция) немесе тұрақты халықаралық орган, ұйым шеңберлерінде жүзеге асырылуы мүмкін. Әдетте, екіжақты кездесулер жай келіссөздер деп аталады. Үш және одан көп мемлекеттердің келіссөздерін кеңес деп атайды. Көптеген мемлекеттердің қатысуымен жүргізілетін кеңестер конференциялар деп аталады. Бірақ шын мәнісінде, сөз дипломатиялық келіссөздердің әртүрлері жайлы. Атаулардағы айырмашылықтар (келіссөздер, кездесулер, консультациялар, кеңестер, конференциялар және т.б.) заңды маңызға ие емес. Барлық осы түрлер өзара байланыста болуы мүмкін. Мысалы, ұйым шеңберінде даярланған конвенцияның жобасы дипломатиялық конференцияның қарауына тапсырылады. Конвенция мен ұйым жұмысының барысында екі жақты және топтық келісімдер жүзеге асырылады. Келіссөздерді формалды және формалды емес түрлерге бөлу кең таралған. Біріншісінің алдына белгіленген шартты немесе басқа ресми актіні даярлау міндеті қойылады. Екіншісі белгіленген мәселелерді талқылаумен, пікірлер алмасумен шектеледі. Кейде оларды кеңес берулер деп атайды. Мемлекеттік қайраткерлер формалды емес кездесулердің (әсіресе жоғары деңгейде) үлкен маңызын атап өтеді. Әдеттегі дипломатиялық арналар бойынша келіссөздер рөлінің төмендеу және мемлекеттердің әртүрлі органдары арасындағы тура (тікелей) келіссөздер рөлінің өсу үдерісі байқалады. Тура келіссөздер тұрақты дипломатиялық арналар арқылы жүргізілетін келіссөздер сияқты оң сипаттарға ие. Олар үшінші елдер әсерінің мүмкіндігін шектейді, себебі тікелей қатысушылар арасында жүргізіледі, маңызды ұйымдастыру дайындықты талап етпейді, олардың пікірінше, талқылауды талап ететін сұрақтарды күн тәртібіне енгізу үшін қатысушыларға айтарлықтай еркіндік беріледі. Келіссөздер құпиялықтың жоғары деңгейін қамтамасыз етеді, бұл – тұтастай алғанда қатысушылардың арасындағы қатынастарда келіссөздерді жүргізу барысы мен нәтижесіне әсер ету тұрғысынан алғанда өте маңызды. Өте жоғары және жоғары деңгейдегі келіссөздер ерекше рөлге ие, оларға мемлекет атынан мемлекет басшысы және сәйкесінше үкімет басшысы қатысады. Көбінесе, оларды «саммит» (summit-шың) деген ағылшын сөзімен атайды. Өте жоғары деңгейдегі кездесулер маңызды мәселелерді шешу құралы ретінде қаралып, сонан соң министрлік деңгейде нақтыланады. Мұндай кездесулер тиянақты алдын ала дайындықты талап етеді. Бұрын мемлекетаралық қатынастар екіжақты сипатта болды. Осыған сәйкес оларда пайда болған сұрақтар екіжақты келісімдер жолымен шешілді. Жаһандану үдерісінің нәтижесінде мемлекеттердің өзара іс-қимылы көпжақты сипатқа ие бола бастады. Барлық мемлекеттердің мүдделерін қозғайтын жалпы мәселелердің маңызы өсе түсті. Нәтижесінде көпжақты келіссөздердің рөлі өзгерді. Барлық мемлекеттердің қатысуымен өткізілетін конференциялар қазіргі уақыттың ерекше сипатына айналды. Екі жақты келіссөздермен салыстырғанда, конференциялардың өз артықшылықтары бар. Көптеген мемлекеттердің қатысуы барысында ірі мемлекеттердің өз еркін басқа қатысушыларға күштеп міндеттеуі қиындай түседі. Тіпті, екіжақты мәселені шешу барысында конференция барлық қатысушылардың заңды мүдделерін ескеруге мүмкіндік береді. Екіжақты келіссөздер өте ұзақ уақыт жүргізілуі мүмкін. Халықаралық құқық уақыт шектерін белгілемейді. Талқылау конференция шеңберінде жүргізілгенде, оның

нәтижесіне ол бітпей-ақ жетуге болады, мерзім алдын ала белгіленеді. Дипломатиялық тәжірибеде келіссөздердің әртүрлерінің үйлесуі кең таралуда. Екіжақты келісімдер, көбінесе, конференциялар шеңберінде жүргізіледі де, олардың нәтижелері конференцияның актілерінде бекітіледі. Көпжақты келісімдердің ұйымдары үдеріс ережелерімен белгіленеді. Халықаралық жүйенің басқару деңгейін жоғарылату қажеттілігі және бұл үшін қажет нормалардың әзірлеуін жеделдету конференциялар үдерісінде елеулі өзгерістерге әкелді. Басты өзгеріс – тек қана бірауыздылық ережесі негізінде конференцияларды өткізудің қатал тәжірибесінен қайту. Бүгінгі таңда шешімдер, көбінесе, көпшілікпен қабылданады. Сонымен бірге қарарларды консенсус (келісім, тұжырым) жолымен қабылдау тәжірибесі кең таралды, бұл халықаралық қатынастарды демократияландыру үдерісін көрсетеді. Консенсус дегеніміз – кез келген қатысушылар тарапынан формалды қарсылықтардың жоқ болу жағдайында дауыс берусіз қарар қабылдау. Консенсустың маңызын бағалау барысында оның келеңсіз жағын да ескерген жөн, ол кейбір қатысушыларға көпшілік қолдаған актіні қабылдамай тастауға мүмкіндік береді. Сондықтан қарар қабылдау үдерісін таңдау, шешуге жататын мәселелердің сипатына байланысты болады.

2. Келіссөздер құрылымы мен кезеңдері. Келіссөздер – уақыт жағынан созылыңқы және өзіндік құрылымы, сондай-ақ даму динамикасы бар күрделі үдеріс.

Келіссөздер үдерісі үш негізгі кезеңге бөлінеді:

- бастапқы немесе зерттеу;
- пікірсайыстық;
- қорытынды (позицияларды келісу және уағдаластыққа келу).

Бір кезең екінші кезеңмен алмасуы мүмкін, соған қарамастан, келіссөздер үдерісінің әрбір элементінің, оларды бір-бірінен бөлектеп тұруға мүмкіндік беретін өз міндеттері бар. Бірінші кезеңнің мақсаты – тараптардың позициялары мен мүдделерін өзара зерттеу және нақтылау. Тараптар өзінің позицияларын баяндайды, ұсыныс енгізеді, түсіндірмелерін береді және өзге келесі тараптың позициялары туралы ақпаратты тыңдайды. Бұл кезеңде келіссөздердің ақпараттық-коммуникативтік функциясы жүзеге асырылады. Тараптар бір-бірінің мүдделері туралы мүмкін болғанынша көбірек ақпарат алуға және позициялары түйісетін нүктелерді табуға тырысады. Екінші кезеңнің міндеті – талқыланатын мәселелерді шешудің нұсқаларын талқылау және дәлелдеу, яғни пікірсайыс, өзара түсіністікке жету, негізгі мәселелер бойынша келісілген позицияларды тұжырымдау, болашақ келісім шеңберлерін анықтау. Тараптар, әртүрлі тактикалық амалдарды пайдалана отырып, өздерінің нұсқаларын немесе ұсыныстарын қабылдаудың дұрыстығына бір-бірін сендіруге тырысады. Екінші кезең қатысушылар үшін ең ұзақ немесе күрделі. Кейбір уақытта қатысушылар арасындағы көзқарастар алшақтығынан келіссөздер осы кезеңде аяқталуы мүмкін. Ерік-жігердің болуы және келісімге жетуге деген табандылық таныту нәтижесінде болашақ келісім шеңберлерін анықтау екінші кезеңнің басты қорытындысына айналады. Үшінші кезеңнің міндеті – позицияларды келісу және қорытынды құжаттар әзірлеу. Позицияларды келісудің жалпы формуланы әзірлеу және келісімнің егжей-тегжейлерін әзірлеу сияқты оңтайлы екі тәсілі бар. Содан кейін келісім мәтінімен жұмыс басталады. Бұл кезеңде сарапшылар тартылады. Келіссөздер тәжірибесінде келіссөздер кезеңдерінің тізбектілігі әрқашан да сақтала бермейді. Егер келіссөздерге қатысушылар үшін бастысы – насихаттық функцияларды жүзеге асыру болса, онда екінші кезең басты кезеңге айналып, іс үшінші кезеңге дейін жетпеуі де мүмкін. Егер келіссөздердің мақсаты – тараптардың көзқарасын білу, анықтау болса, онда бірінші кезең негізгі болады. Кейбір уақытта үшінші кезеңде бірінші кезеңге оралу қажеттілігі туындайды. Кезеңдердің тізбектілігі мен олардың басымдығы келіссөздердің мақсаттарына, функциялары мен типіне байланысты болады. Соған қарамастан, келіссөздер жүргізудің тізбектілігін сақтау нақты нәтижелерге жетуге көмектеседі.

3. Келіссөздердің қорытынды құжаттары және олардың түрлері. Келіссөздер, негізінен, келісілген құжаттарды қабылдаумен аяқталады. Табысты болған келісім:

- бүкіл тараптардың заңды мүдделеріне жауап беруі;
- ұзақ болуы;
- тараптар арасындағы қатынасты бұзбауы;

- айла-шарғы көмегімен қолжеткізілмеуі немесе танылмауы;
- жазбаша түрде тіркелуі және заңмен ресімделуі;
- келеңсіз салдарларға ие болмауы;
- екіұшты болмауы және толық болуы;
- тараптар үшін қолайлы уақыт кезеңі ішінде қол жеткізілген болуы тиіс.

Ауызша уағдаластықтардың (джентельмендік келісімнің) бірқатар кемшіліктері бар. Олар тараптарға оларды орындаудан жалтару, жағдайларға қатысты оларды әртүрліше түсіндіру немесе тіпті, осындай уағдаластық фактісін мүлде танымау мүмкіндігін береді. Халықаралық келіссөздердің қорытынды құжаттарының негізгі түрлері болып: шарт, келісім, конвенция, протокол, мәлімдеме (декларация), меморандум, *modus vivendi*, коммюнике саналады. Олар халықаралық құқық субъектілері арасындағы өзара құқықтар мен міндеттерді тіркейді. Шарттар екіжақты және көпжақты, өзге тараптардың қосылу мүмкіндігі көзделген кездегі ашық және жабық болады. Шартқа толықтыру, ескертулер, түсіндірулер арнайы протоколмен рәсімделеді. Шарт преамбуладан (қатысушылар, себептер, мақсаттар, қағидаттар айтылатын); нақты баптардан, қаулылар мен қорытындыдан тұрады. Ұжымдық қауіпсіздік, өзара көмек, ынтымақтастық және т.б. мәселелерді реттейтін үлкен саяси маңызы бар шарттар пактілер деп аталады. Келісімдер мен конвенциялар – бұл экономикалық, саяси, мәдени аялардағы жекелеген мәселелер бойынша мемлекеттер арасындағы қатынастарды реттейтін құжаттар. Коммюнике – мемлекеттер саясатының жалпы қағидаттары туралы, олардың позициялары туралы ақпараттық сипатпен өзгешеленетін шарт құжатының түрі. Екіжақты келісім тараптардың тілінде, көпжақты келісім – бір немесе одан көп тілде жасалады. Егер шарттың келісілген мәтініне қол қою қандай да бір болмасын кейінге қалдырыла берсе, онда тараптар шартты парафирлеуге сүйенеді.

Парафирлеу («*parafe*» француз сөзі, «өрнектеліп» қойылған қолды білдіреді), уәкілеттінің шарт мәтінінің астынан қол немесе мөр емес, олардың әрбірінің аты мен тегінің бас әріптерін қоюдан тұрады. Парафирлеу шартты келісу және өңдеу (редакциялау) аяқталғанын және уәкілеттілер әзірленген мәтінді мақұлдайтынын білдіреді. Парафирлеу шарттағы қол қоюды алмастырмайды. Парафирленген шартқа, шарт жасауды кейінге қалдыруды туғызған, мән-жағдай алынып тасталғаннан кейін барып қол қойылады. Шартқа қол қойылғаннан кейін парламент немесе мемлекет басшысы ратификациялауы тиіс. Шарт ратификациялау грамоталарымен алмасқан кезден, не депозитарийге сақтауға берген кезден, егер ратификациялау көзделмесе, оған қол қойған кезден күшіне енеді. Мерзімі аяқталғаннан кейін шарт ұзартылуы немесе тоқтатылуы (мән-жағдаяттарға байланысты) мүмкін. Шарт денонсациялануы (бір мемлекет екінші мемлекетке оның күші жойылатыны туралы хабарлаған кезде, ертерек ескертіледі), не күші жойылуы (бір жақты тәртіпте жазбаша түрде жүргізілуі) мүмкін. Халықаралық шарттар БҰҰ хатшылығында тіркеледі.

Қорытынды

Келіссөздер – дипломатияның аса маңызды құралдарының бірі. Дипломатиялық келіссөздердің мақсаты – халықаралық қатынастарда туындайтын мәселелер бойынша келісімге жету. Келіссөздер сондай-ақ халықаралық қатынастарда туындайтын көптеген мәселелерді шешу мен дауларды болдырмау құралы болып саналады. Халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі олардың рөлі жоғары бағаланады. Дипломатиялық тәжірибеде келіссөздер екі немесе бірнеше мемлекеттер өкілдері арасындағы тікелей байланысты білдіреді. Қатысушылардың санына қатыссыз, мемлекеттер өкілдерінің тікелей талқылауының кез келген түрі кең мағынасында келіссөздер болып түсіндіріледі. Үшінші тарап қатысатын байланыстар, ең алдымен делдалдың қатысуымен өтетін келіссөздер, келіссөздерге жатқызылады. Дипломатиялық келіссөздер әртүрлі формаларда жүргізіледі. Олар екіжақты және көпжақты болуы, уақытша халықаралық орган (кеңес, конференциялар) немесе тұрақты халықаралық орган, ұйымдар шеңберлерінде жүзеге асырылады. Әдетте, екіжақты кездесулер жай түрде келіссөздер деп аталады. Үш және одан да көп мемлекеттердің келіссөздері кеңес

деп мемлекеттердің кең шеңберінің қатысуымен өтетін кеңес конференциялар деп аталады. Келіссөздерді формалды және формалды емеске бөлу қабылданған. Біріншісіне, әдетте, оның алдына белгілі бір шартты немесе өзге ресми акті дайындау қойылған келіссөздер, екіншісіне – белгілі бір мәселелерді талқылаумен, пікірлер алмасумен шектелетін, келіссөздер жатқызылды.